

EVIDENCIA A JEJ MIESTO V KOGNITÍVNYCH VEDÁCH

Igor Smelý (*Psychiatrická ambulancia – medici.n.s., s.r.o., Prešov, Slovenská republika*)

Abstract. Evidence is something that gives us certainty that things are as we perceive them to be. In this article, we want to think about the existence of evidence in the cognitive sciences.

Reflected evidence is through our meaning thus connected not only with perceiving, but also with thinking, memory, emotionality, behavior and with other mental functions. In this way, evidence is a complex cognitive phenomenon which is often unconscious but which has a significant function in our lives. One question is whether evidence is an independent psychological construct or if it emerges in conjunction with other psychological functions. We try to identify two attributes of evidence:

- 1) the quantum of evidence (to have more (hyperevidence) or less evidence (hypoevidence) of something)
- 2) the specificity of evidence (evidence is not perceiving, not thinking, not memory, etc.)

We can observe more evidence in psychiatry in delusions, and we suppose that we can observe less evidence in obsessive-compulsion disorders. So delusions, thus obsessive-compulsive symptoms, are connected not only with thinking (delusion) or perceiving (obsessive-compulsive disorder), but also with other psychological functions such as memory, emotionality and behavior.

The best way to research this problem is to use a phenomenological description of the phenomenon and then handle it in theory. We assume that research on evidence is a heuristically attractive question.

Evidencia je podľa bežnej skúsenosti to, čo nám dáva istotu, že sa veci majú tak, ako ich vnímame či v širšom slova zmysle prežívame. Podľa slovníkovej definície je evidenciou to, čo dokazuje alebo nedokazuje niečo, to, čo je základom pre vieru, pre dôkaz. Už v tejto definícii vidíme, že evidencia nie je tak ľahko uchopiteľný jav, ako by sa mohlo na prvý pohľad zdať. Na jednej strane sa definuje ako niečo, čo je základom pre vieru a na druhej ako základ pre dôkaz. Zdá sa mi, že viera v niečo si od nás nevyžaduje takú silnú evidenciu ako dôkaz. Zároveň si na základe bežnej skúsenosti uvedomujem, že niektoré viery môžu u ľudí ovplyvňovať životnú prax v oveľa väčšej miere ako dôkazy. Znamená to, že predsa len evidencia týchto vier je u daných jedincov silnejšia ako evidencia pre niektoré dôkazy? Banálna argumentácia iracionalitou ľudského správania nás nikam nevedie, nakoľko si nemôžeme byť istí, či práve v tomto momente nepostupujeme iracionálne práve my? Pojem evidencia sa častejšie vyskytuje v inej ako psychologickej literatúre. Zmysluplne je postulovaný vo filozofii, kde sa skúma oprávnenosť tzv. prvotných (myslí sa tým nedokázateľných, jasných) evidencií. Nachádzame ho však v užšie vymedzených významoch aj v bežnom jazyku, kde hovoríme o evidencii osôb, majetku alebo iných vecí a myslíme tým

opäť akúsi istotu o tom, že tento majetok, osoby alebo veci existujú. Ako dospievame k tejto istote? Môže byť táto istota spochybnená? Môžeme sa napriek evidencii pre nejaký zážitok (aby som to vymedzil, čo najširšie) mýliť? Tieto otázky patria do kompetencie kritickej filozofie, ale my sa môžeme okrem toho pýtať ako evidencia vzniká a objasniť tento fenomén psychologicky (prípadne neurobiologicky). Čiže nebudeme skúmať istotu evidencie, ale mechanizmus jej vzniku s nádejou, že aj toto skúmanie nás môže priblížiť bližšie ku kritickému filozofickému skúmaniu (Fuchs, 1995).

V tomto príspevku sa teda chcem zamyslieť nad existenciou evidencie ako psychologického javu, ktorým prežívame istotu vnímaných a zažívaných vecí. Evidencia vystupuje ako komplexný kognitívny fenomén, ktorého existenciu si často neuvedomujeme, ale ktorý plní významnú funkciu v živote človeka. Ostáva otáznym, či takto koncipovaný fenomén môžeme vnímať ako samostatný alebo ide o vlastnosť alebo súhrn iných, už v minulosti lepšie popísaných psychických javov. Práve tomu sa budeme v nasledujúcich riadkoch venovať.

Pozrime sa na, podľa mojej mienky, najjednoduchší príklad evidencie – vnemovú evidenciu. Ako dospievame k evidencii vo vnemovej modalite? Kedy vieme, že to, čo vidíme je naozaj to, čo vidíme? A ak sa pýtame ešte dôkladnejšie, kedy vieme, že niečo vidíme a že sme to my, ktorí vidíme? Ukazuje sa nám tu, že evidencia ako kognitívny jav sa nám pri tejto reflexii rozpadá do evidencií rôznych rádov. Napríklad pri videní si najprv uvedomujeme, že sme to my, ktorí vidíme, potom si uvedomujeme, že niečo vidíme, ešte neskôr nadobúdame istotu, čo je to, čo vidíme a ešte neskôr začíname rozpoznávať konkrétne detaily toho, čo vidíme. Keďže pre nás v tomto okamihu nie je podstatná istota či pravdivosť evidencie, ktorú sme prenechali kritickej filozofickej reflexii, môžeme sa domnievať, že napriek vrstevnatosti evidencií (evidencia 1. rádu = ja vidím, evidencia 2. rádu = niečo vidím, evidencia 3. rádu = vidím guľatý objekt, evidencia 4. rádu = vidím červený objekt ...) ostáva mechanizmus či proces, ktorým sa evidencia deje rovnaký a je úlohou psychológie, a dnes aj kognitívnych vied, sa tomuto procesu venovať. Takže postulujeme tu pre naše potreby zatiaľ bližšie nešpecifikovaný mechanizmus, ktorý vedie k javu, ktorý vnímame ako istotu o určitej veci.

Ak použijeme ako ukázkový príklad zrakový vnem, tak si môžeme predstaviť, ako sa postupne „vynára“ istota o tom, čo vidíme v našom prežívaní v závislosti od určitých charakteristík vnímaného objektu.

Pozrime sa na nasledujúce obrázky, kde sa snažím zachytiť toto zrakové „vynáranie sa“ evidencie o objekte.¹ Vlastnosťami objektov sú v týchto prípadoch jas (Obr. 1.), hĺbka (Obr. 2.), vlhkosť (Obr. 3.), vzdialenosť (Obr. 4.).

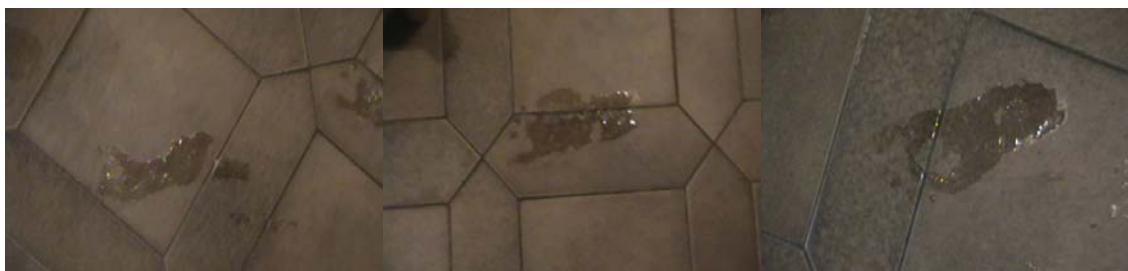
¹ To, čo som nazval evidenciami prvého a druhého rádu sa v tomto prípade „nevynára“, ale tieto evidencie sú nám akosi zrejmé. Ostáva otáznym, či sa dá toto „vynáranie“ pozorovať napr. v patologických prípadoch.

Obr. 1.

Obr. 2.

Obr. 3.

Obr. 4.

Na uvedených fotografiách vidíme ako postupne nadobúdame evidenciu daného objektu, či už ním je ženská tvár, stopa v piesku, mokrá stopa na podlahe alebo lietajúci šarkan. Zdá sa, že v určitom momente zažívame pocit evidencie, že vieme, čo vidíme, ktorý sme predtým nemali. A práve tento fenomén bude predmetom nášho skúmania.

Oprávnene si môžeme položiť otázku, či to nie je len akási vlastnosť vnímania? Preto sa môžeme pozrieť na iné psychické modality, tak ako ich obvykle poznáme v psychologickej a psychiatrickej literatúre. Položme si otázku, či sa aj pri týchto modalitách objavuje niečo podobné ako pri vnímaní a či by sme to mohli nazvať evidenciou.

Pozrime sa na myslenie, kde máme pocit, že vieme, čo si myslíme (akási obdoba evidencie 2. rádu pri vnímaní), ale aj čo si myslíme a sme presvedčení o pravdivosti toho, čo si myslíme (nechajme stranou či je naše presvedčenie oprávnené). Podobne nachádzame fenomenologický jav, ktorý sme si bližšie určili ako evidenciu aj pri pamäti (...viem, čo sa

vtedy a tam stalo...), predstavivosti (... viem, že si predstavujem to a to...), emóciách (... viem, že cítim hnev...). O evidencii takto môžeme uvažovať aj v prípadoch vyšších komplexnejších psychických funkcií, kde môžeme evidenciu postulovať pri matematických (Vopěnka, 2003), estetických, etických či náboženských vhl'adoch.² Odhliadnuc od úvah o vrstevnatosti evidencií sa teraz vrátíme k tomu, čo majú všetky vrstvy spoločné a budeme predpokladať, že môžeme skúmať mechanizmus tohto zážitku. Kedy má teda zmysel zaoberať sa evidenciou ako samostatným psychologickým mechanizmom?

Navrhujem ako heuristicky zmysluplné skúmanie kognitívnej evidencie a jej samostatné postulovanie (aspoň pre výskumné a klinické účely) v prípadoch, že:

- (1) bude ťažké stotožniť tento jav s iným už bližšie špecifikovaným psychickým fenoménom, ako napr. myslením, vnímaním, pamäťou a pod. (**špecificita evidencie**)
- (2) budeme môcť konštatovať jej nadbytok alebo nedostatok v prípade konkrétnych psychických situácií (**kvantita evidencie**)

Ukázali sme si vyššie, že špecificitu môžeme konštatovať, keďže evidenciu nachádzame pri rôznych psychických funkciách a nemôžeme ju teda so žiadnou z nich stotožniť. Ako je to však s kvantitou evidencie? Môžeme hovoriť o tom, že je viac alebo menej evidencie? Zdá sa, že odpoveď je kladná. Nadbytok evidencie v zmysle nekritického a nevyvrátiteľného presvedčenia o pravdivosti vlastných presvedčení poznáme v psychopatológii pri blude, ktorý je považovaný za poruchu myslenia. Pacienti nie sú ochotní spochybniť vlastné presvedčenie ani pri racionálnych argumentoch proti nemu. Nadmernú silu a istotu presvedčenia o obsahu bludu poznajú psychiatri aj príbuzní týchto pacientov. Oplyvňuje správanie pacientov a často narušuje medziľudské vzťahy. Nedostatok kognitívnej evidencie sa v psychiatrii bežne nekonštatuje, ale navrhujem preskúmať možnosť hypoevidencie pri obsedantne-kompulzívnej poruche a možno aj iných úzkostných poruchách, kde sa objavuje výrazná neistota v evidencii zažitých skúseností. Pacienti s obsedantne-kompulzívnou poruchou často trpia výraznou neistotou vo vlastnom vnímaní niektorých udalostí napr. či nezabudli vypnúť plyn alebo zamknúť dvere. Táto neistota je spojená s úzkosťou³ a vedie následne ku kompulzívnym rituálom napr. kontrola plynu alebo dverí (Pogády, Žucha, 1996)

Ostáva nám teda preskúmať, čím evidencia je. Ide o vlastnosť iných psychických procesov? To by mohla byť zmysluplná domnienka, nakoľko sme videli, že sa nachádza naprieč všetkými psychologickými funkciami. Alebo ide o kognitívny proces, ktorý sprevádza iné psychické javy? Zdá sa, že tento proces by bol viazaný na vedomie nášho „ja“ (evidencia 1. rádu) a vedomie objektu (evidencia 2. rádu). Môže mať evidencia nejaký vzťah

² Pri psychologickom konštrukte, ktorý v psychológii a psychiatrii nazývame osobnosť a ktorý integruje do jedného celku ostatné psychické funkcie na akejsi vyššej úrovni komplexnosti sa nám objavuje evidencia v podobe „viem, kto som“, ktorá na prvý pohľad pripomína to, čo sme v ostatných psychických modalitách označili za evidencie 1. rádu (... viem, že ja vidím.... viem, že ja cítim..... viem, že ja si myslím... atď.). To by nás viedlo k oprávnenej otázke, či jednotlivé evidencie vyšších rádov nevedú nakoniec k evidencii osobnosti? Na druhej strane evidencia „viem, kto som“ si podobne ako ostatné evidencie vyžaduje evidenciu, že som a že poznávam subjekt, ktorým som, takže by tiež mohla byť evidenciou 3. rádu.

³ Otáznou ostáva kauzalita týchto procesov. Vedie hypoevidencia k úzkosti alebo úzkosť spôsobuje hypoevidenciu?

k uvedomovaniu si istoty alebo pravdivosti? Alebo ide o nejaký iný psychologický konštrukt?

Na tieto otázky si netrúfam dať odpoveď? Cieľ tohto môjho príspevku je oveľa menší: **upozorniť na zmyslupnosť skúmania evidencie aj psychologickými a kognitívnymi vedami.**

Pri skúmaní kognitívnej evidencie sa mi javí ako vhodný prístup, ktorý by som nazval fenomenologicko-teoretický. Ide o metodický prístup, ktorý sa zakladá na dôkladnom fenomenologickom popise psychických javov (ako som sa to pokúsil urobiť vyššie) a obohacuje ho o teoretické znalosti kognitívnych vied. Ak by sa fenomén evidencie ukázal ako heuristicky prínosný, otvára nám to priestor pozrieť sa na jeho možné neurobiologické súvislosti, vývojové súvislosti a vysvetlenie jeho vzniku.

Keď teoreticky uvažujeme nad popísaným fenoménom evidencie, ponúka sa nám možnosť oprieť sa o už verifikované poznatky kognitívnych vied. Kde by sme mohli začať? Práve pri spomenutých patologických procesoch (blud, obsedantne-kompulzívna porucha...), kde predpokladáme patológiu evidencie a zároveň máme určité poznatky o patogenéze týchto ochorení. Ak predpokladáme hyperevidenciu v myslení pri schizofrénii, ktorá je väčšinou patogenetických teórií spájaná s dysfunkciou dopamínerného systému (Motlová, Koukolík, 2004) a hypoevidenciu pri obsedantne-kompulzívnej poruche, ktorá sa zasa spája s dysfunkciou serotonínerného systému, veľmi nám to nepomôže. Očakávali by sme pri zmenách kvantity nejakého psychického javu zodpovedajúce zmeny kvantity na neurotransmiterovej úrovni, čo v tomto prípade neplatí. Teda neplatí to podľa väčšinových teórií, ale keďže väzba medzi našimi neurobiologickými poznatkami a ich fenomenologickými prejavmi je stále veľmi voľná (o poznaní kauzality nemôže byť ani reči), musíme sa uskromniť. Vo viacerých prípadoch sa však objavovalo prepojenie medzi subkortikálnymi a kortikálnymi štruktúrami, čo je na prvý pohľad triviálne zistenie. Ak ho spojíme s hypotézami o dvojúrovňovom fungovaní mnohých psychických procesov, mohla by evidencia byť akýmsi výsledkom súhry týchto procesov.

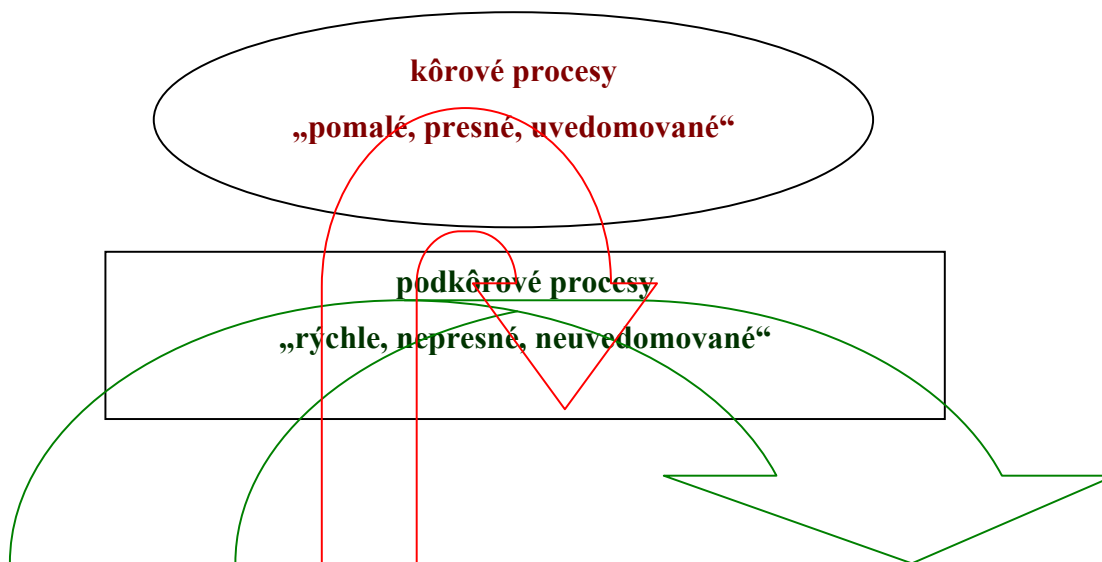
Čo mám na mysli pod dvojúrovňovým fungovaním viacerých psychických procesov? Viacerí autori nachádzajú v psychickom fungovaní človeka akési súbežné procesy na subkortikálnej a kortikálnej úrovni. Tie podkôrové bývajú spojené s emočným prežívaním, sú rýchlejšie, menej presné a fungujú často nevedomele. Kôrové procesy sú podstatne pomalšie, presnejšie, lepšie uvedomované a lepšie kontrolované (Evans, Zarate, 2002) Výsledné správanie alebo iný psychický akt vzniká integráciou týchto procesov.⁴ Pri zdravom psychickom fungovaní nedochádza k „rozpojeniu“ týchto procesov, ale sú známe patologické prípady, kedy sa tak deje. Napríklad pri prosopagnózii dochádza k poruche spoznávania tvári svojich najbližších. No napriek tomu sa pri sledovaní kožnej odozvy objavuje pri pozeraní na fotografie známych tvári zvýšená kožná vodivosť. To by mohlo naznačovať, že nevedomovaný podkôrový proces, ktorý je potrebný pre vedomie evidencie sa prejavuje na úrovni telesných reakcií, ale kortikálne zložky procesu spoznávania tváre sú v dôsledku poškodenia nefunkčné.⁵ Naopak pri Capgrasových ilúziách pacient, ktorý nimi trpí, spochybňuje identitu blízkeho človeka napr. svojej manželky. Pritom tvrdí, že tento

⁴ Dvojúrovňové procesy CNS nachádzame pri strachu, morálnom usudzovaní, rozpoznávaní tvári apod.

⁵ Prosopagnózia vzniká často traumatickým poškodením kôrových oblastí mozgu. Capgrasove ilúzie sú súčasťou psychotických porúch, pri ktorých predpokladáme funkčné zmeny CNS. Na vzájomné súvislosti ma upozornil Andrew Young (1994) in Dennett (1997:108-110).

človek sa nápadne podobá na jeho manželku, no napriek tomu to nie je on, ale nejaký dvojník. Opäť môžeme hypoteticky predpokladať, že vedomé (kortikálne) rozoznávajúce tváre je zachované, ale podkôrové (emóciami sytené) procesy sú dysfunkčné.

Toto je spojené so zážitkom silne evidovaného nepoznania a v správaní vedie k popieraniam identity jedinca.⁵ Toto dvojúrovňové fungovanie by mohlo slúžiť nášmu vyváženejšiemu fungovaniu (viď Nákres č. 1.)

Nákres č. 1.

Rýchle podkôrové procesy by práve vďaka svojej rýchlosti, ale aj menšej presnosti (keďže obchádzajú kôrové oblasti, ktoré sú pre presnosť dôležité, ale výrazne spomaľujú kognitívne procesy) slúžili ako základ inštinktívnych reakcií. Kôrové procesy by následne spresňovali a korigovali rýchlu inštinktívnu reakciu. Pri patologických procesoch by mohlo dochádzať k ich „odpojeniu“. Pri optimálnom fungovaní by boli tieto systémy dokonale zladené. Práve kdesi medzi týmito dvoma pólmi by sa nachádzal priestor pre jemnejšie formy „nezladenosti“ týchto systémov, pri ktorých by mohli vzniknúť na fenomenologickej úrovni jemné odtiene slabšej či silnejšej istoty vo vnímaní, myslení či všeobecnejšie prežívaní. Práve týmto zmenám v prežívaní sme prisúdili psychologický konštrukt, ktorý sme nazvali evidenciou.

V klinickej praxi nám to ponúka možnosti práce s posilňovaním evidencie v prípadoch hypoevidencie, prípadne s jej oslabovaním v prípadoch hyperevidencie. Môžeme skúmať farmakologické a psychologické liečebné metódy, ktorými by sa nám to mohlo podariť.

Záverom sa ešte môžeme zamyslieť nad možnou funkciou kognitívnej evidencie v našom živote a možnými cestami jej vzniku. Už v úvode sme zistili, že evidencia akýmsi spôsobom súvisí s poznávaním skutočnosti. V tomto zmysle je kognitívnu funkciou par excellence. Zdá sa, že vyladenie tohto poznávania spája dva odlišné neurobiologické procesy: rýchly, neuvedomovaný a pomalý, uvedomovaný a s touto súhrou súvisí (bez jednoznačného stanovenia kauzality) zážitok istoty, evidencie, že to čo poznávame je niečím konkrétnym napr. loptou. Navyše sa zdá, že evidencia si vyžaduje akúsi optimalitu podnetu napr. vnemu. Loptu ťažko rozpoznáme pri veľkom priblížení, ale aj vo veľkej vzdialenosti. Mohla by byť teda evidencia akousi psychickou funkciou slúžiacou k potvrdzovaniu prav-

divosti nášho poznávania? Ako sme však videli vyššie, táto evidencia môže byť nesprávna (prípady psychickej patológie, ale rovnako môžeme o nesprávnosti uvažovať pri zmyslových a pamäťových klamoch a iných bežných omyloch, spojených s presvedčením o ich pravdivosti).

Keď uvažujeme o možnostiach vzniku psychickej funkcie slúžiacej k poznávaniu vonkajšieho a vnútorného sveta, môžeme sa uchýliť k evolučnej teórii v jej naturalistickej verzii a predpokladať, že táto funkcia sa vyvinula ako adaptácia v procese prirodzeného výberu. Nevysvetlí nám to však širšie možnosti poznávania (ako je napr. postulovanie, skúmanie a poznávanie hypotézy o kognitívnej evidencii), ktoré len ťažko môžeme pokladať za užitočné pri prežití. Poznanie sa nám v tomto evolučne naturalistickom kontexte mení len na funkciu prežitia a lepšej adaptácie sa na prírodné prostredie. Naopak, ak si dovoľíme uvažovať v teleologickom kontexte (v zmysle Aristotela alebo Tomáša Akvinského) môžeme vnímať evidenciu ako funkciu, ktorá nám slúži k správne poznávaniu reality a ktorá si vyžaduje podobne ako iné psychické funkcie určité optimálne biologické a enviromentálne podmienky (Spaemann, Löw, 2004). Zároveň môžeme uvažovať o spôsoboch ako spojiť toto naše kognitívne uchopenie mechanizmov, ktorými sa proces evidencie na úrovni organizmu odohráva s filozofickou reflexiou jej vzťahu k pravdivosti nášho poznania.

Bibliografia

- DENNETT, C. D. (1997). *Typy myslí*. Bratislava: Archa.
- EVANS, D. & ZARATE, O. (2002). *Evoluční psychologie*. Praha: Portál
- FUCHS, J. (1995). *Filosofie – 2. Kritický problém pravdy*. Praha: Krystal OP.
- MOTLOVÁ, L. & KOUKOLÍK, F. (2004). *Schizofrenie*. Praha: Galén.
- POGÁDY, J. & ŽUCHA, I. (1996). *Psychopatológia*. Bratislava: Faber.
- SPAEMAN, R. & LOW, R. (2004). *Účelnost jako filozofický problém*. Praha: Oikomeneh.
- VOPĚNKA, P. (2003). *Trýznivé tajemství*. Praha: Práh.